

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ НА ГЛОБАЛЬНОМУ РІВНІ: ВИКЛИКИ І ЗАВДАННЯ**ENSURING HUMAN SECURITY AT THE GLOBAL LEVEL: CHALLENGES AND TASKS**

**Кірієнко Т.П., аспірантка кафедри теорії права,
конституційного та приватного права**

*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті проаналізовано виклики, які стоять перед сучасним світом у сфері забезпечення безпеки людини. Акцентовано на завданнях, які є першочерговими у забезпеченні права людини на безпеку. Окрім того, у статті порушено питання про ядерну безпеку з огляду на нинішню війну в Україні. Виокремлено проблеми, без розв'язання яких неможливий глобальний розвиток людства у сфері безпеки. Відтак запропоновано варіанти розв'язання цих проблем. Наголошено, що зараз не можна говорити про наявність ефективної та відповідної реаліям часу системи забезпечення безпеки людини, оскільки наявні в її арсеналі оборонні та силові механізми і засоби не приводять до бажаних результатів. Водночас відсутність належного рівня безпеки позначається на рівні і темпах глобального розвитку, оскільки добре продумана й організована система безпеки є невід'ємною умовою розвитку будь-якої держави світу. Зроблено висновок, що з урахуванням вищезгаданих тенденцій можна твердити про необхідність суттєво нового розуміння безпеки та її забезпечення. Поява якісно нових глобальних небезпек (терористичної, військової) свідчать про те, що нинішня форма існування та розвитку цивілізації ґрунтується на застарілих принципах і не забезпечує безпеки всьому людству. Таке забезпечення реалізується переважно у формі захисту та концентрує увагу на фрагментах цілого – людства: державах, окремих особистостях, їх групах тощо. Натомість сьогодні як ніколи важливий загальнопланетарний системно-цілісний підхід до бачення глобальної безпеки з акцентом саме на безпеку людини як найвищу соціальну цінність. Збільшення загроз і небезпек під час розгортання глобальних процесів означає, що забезпечення безпеки у всіх її формах та видах виявляється однією з головних загальнолюдських цілей, цінностей та, водночас, проблем XXI століття, пов'язаних із забезпеченням збереження та подальшого розвитку цивілізації. Важливо виробити нові підходи до процесу забезпечення безпеки. І зараз доцільно підходити до цього питання з урахуванням наявних глобальних загроз та розглядати безпеку крізь призму захисту прав людини.

Ключові слова: права людини, безпека, міжнародна безпека, свобода, загрози, війна, збройний конфлікт, тероризм, міжнародні відносини, міжнародний досвід, глобалізація, глобальний розвиток, Європейський суд з прав людини.

The article analyzes the challenges facing the modern world in the field of ensuring human security. Emphasis is placed on tasks that are of primary importance in ensuring the human right to security. In addition, the article raised the issue of nuclear safety in view of the current war in Ukraine. The problems without the solution of which the global development of humanity in the field of security is impossible are singled out. Therefore, options for solving these problems are proposed. It was emphasized that now it is impossible to talk about the existence of an effective and up-to-date system of ensuring human security, since the defense and power mechanisms and means available in its arsenal do not lead to the desired results. At the same time, the lack of an adequate level of security affects the level and pace of global development, since a well-thought-out and organized security system is an indispensable condition for the development of any country in the world. It was concluded that, taking into account the above-mentioned trends, it is possible to assert the need for a significantly new understanding of security and its provision. The appearance of qualitatively new global dangers (terrorist, military) indicate that the current form of existence and development of civilization is based on outdated principles and does not provide security for all mankind. Such support is implemented mainly in the form of protection and focuses attention on fragments of the whole – humanity: states, individual personalities, their groups, etc. Instead, today more than ever, a global system-holistic approach to the vision of global security with an emphasis on human security as the highest social value is more important. The increase in threats and dangers during the deployment of global processes means that ensuring security in all its forms and types turns out to be one of the main universal human goals, values and, at the same time, problems of the XXI century, related to ensuring the preservation and further development of civilization. It is important to develop new approaches to the security process. And now it is expedient to approach this issue taking into account existing global threats and consider security through the lens of human rights protection.

Key words: human rights, security, international security, freedom, threats, war, armed conflict, terrorism, international relations, international experience, globalization, global development, European Court of Human Rights.

Актуальність теми. Сучасні тенденції розвитку суспільних відносин засвідчують той факт, що, з одного боку, процеси глобалізації, які розгортаються, сприяють розвитку та поглибленню зв'язків між різними суб'єктами міжнародних відносин: державами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями тощо. З іншого боку, глобалізаційні процеси призводять до збільшення швидкості і масштабів змін, що відбуваються, а значить створюють сприятливе середовище для загострення наявних криз та появи нових глобальних проблем.

Сьогодні міжнародна безпека стикається з такими викликами і загрозами: 1) внутрішні конфлікти та громадянські війни; 2) міждержавний конфлікт; 3) розповсюдження зброї масового знищення та звичайної зброї; 4) організована злочинність; 5) тероризм та екстремізм; 6) глобальні конфлікти за доступ до обмежених ресурсів тощо [1, с. 126]. Виклики і загрози, з якими нині стикається людство, підривають безпеку на всіх рівнях та у всіх сферах людської життєдіяльності: політичній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній тощо. За даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) на 2022 рік, у світі спостерігається істотне зростання

кількості людей, які не відчувають себе у безпеці. Так, до спалаху коронавірусної інфекції COVID-19 шість зі семи людей у світі мали відчуття незахищеності, незважаючи на позитивну динаміку Індексу людського розвитку [2].

Ще в січні 2020 року Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш виділив чотири ключові проблеми XXI століття, що становлять загрозу глобальній безпеці: геостратегічна напруженість, кліматичний криза, глибока і зростаюча глобальна недовіра та зворотний бік використання технологій [3]. Така трансформація геополітичної картини світу пов'язана з набуттям системою міжнародних відносин поліцентричних рис, що супроводжується зростанням політичної нестабільності. Прагнення держав зайняти найбільш вигідну позицію в новій ієрархії світу призводить до наростання протиріч між ними (про що свідчать останні події з огляду на війну в Україні).

Поява нової коронавірусної інфекції COVID-19 та її поширення за короткий період часу практично у всі регіони світу, а також нинішня російсько-українська війна вкотре підтвердили гостру необхідність перегляду наявної системи забезпечення безпеки. Більше того, як переконують вчені, розуміння феномену «безпеки», його аналіз, наукове визначення та належне практичне застосування важливі

для вирішення питання забезпечення існування і функціонування будь-якого живого організму, а надто соціального, насамперед такого його виду, як держава [4, с. 8].

На думку І. Коржа, небезпеки існують у просторі і часі, реалізуються у вигляді потоків енергії, речовини чи інформації. Вони не діють вибірково, а, виникнувши, негативно впливають на все матеріальне довкілля. Проте вплив їхній неоднаковий: одні об'єкти потерпають більше, інші – менше, це залежить від властивостей самих об'єктів [5, с. 69]. Безперечно, виникнення кризових явищ неминуче. Кризи можна виявити у всіх періодах історії людства. Саме в умовах кризи механізми забезпечення безпеки піддаються перевірці на практиці. Те, як система безпеки реагує та справляється з погрозами, свідчить про її ефективність.

Зараз не можна говорити про наявність ефективної та відповідної реаліям часу системи забезпечення безпеки людини, оскільки, як бачимо, наявні в її арсеналі оборонні та силові механізми і засоби не приводять до бажаних результатів. Водночас відсутність належного рівня безпеки позначається на рівні і темпах глобального розвитку, оскільки добре продумана й організована система безпеки є невід'ємною умовою розвитку будь-якої держави світу.

Ступінь наукового дослідження проблеми. Науковий аналіз проблеми забезпечення безпеки людини на глобальному рівні свідчить про пильну увагу до неї наукової спільноти. Теоретичні дослідження щодо різних аспектів поняття «безпека» здійснювали такі вітчизняні вчені: Ю. Битяк, Ю. Барабаш, О. Белов, О. Білорус, О. Гончаренко, А. Георгіца, В. Денисов, О. Данильян, О. Дзьобань, М. Дмитренко, І. Корж, А. Марущак, С. Марчук, В. Мунтіян, В. Настюк, Н. Нижник, В. Олуйко, М. Павліченко, Н. Пархоменко, В. Паламарчук, Г. Перепелиця, В. Пилипчук, С. Пирожков, В. Яценко та ін.

Результати. Поняття «безпека» є одним із ключових понять упродовж усієї історії людства, оскільки безпека – це життєво важлива потреба будь-якої людини. В українській мові слово «безпека» означає стан, коли кому-, чому-небудь ніхто і ніщо не загрожує [6, с. 430], а небезпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи [7, с. 953]. Більшість дослідників розглядає безпеку як стан захищеності, проте у визначенні загроз та інших додаткових показників їхні погляди різняться. «Зміст безпеки виявляється в різних її видах по-різному. Різними є і засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т. ін.» [8, с. 34], – наголошує професор В. Тихий.

Е. Тітко розглядає безпеку як «стан захищеності від можливого завдання шкоди, здатність до стримування або парування небезпечних впливів, а також до швидкої компенсації завданих збитків» [9]. В. Ліпкан та Т. Чехович пов'язують безпеку з правом окремих осіб та їх спільнот діяти від свого імені та бути захищеними від загроз [10; 11]. У роботах Є. Кобка безпека в широкому значенні розглядається як стійкий спосіб буття того чи іншого об'єкта, збереження його в умовах внутрішніх і зовнішніх негативних впливів [12]. Тобто безпека з цих позицій виражає можливість та здатність об'єкта до самозбереження та подальшої еволюційної самоорганізації при негативних впливах, загрозах та небезпеці. Безпека завжди пов'язана із збереженням об'єкта, а розвиток – з його зміною.

Відзначимо, що залежно від сфери життєдіяльності людини виділяють такі види безпеки, як економічна, політична, екологічна, соціальна, військова, інформаційна, культурна та чимало інших. Також безпека може бути поділена на внутрішню і зовнішню відповідно до місця зародження викликів та загроз безпеці.

У юридичній літературі існує кілька підходів щодо визначення видів безпеки. Забезпечення безпеки може розглядатися і щодо об'єктів (безпека системи, різних

комплексів, державних установ), і стосовно суб'єктів (безпека окремої особи, суспільства, держави загалом) [13]. При цьому безпека суб'єкта не може бути забезпечена без забезпечення належного рівня безпеки об'єкта. Так, наприклад, несправність обладнання (об'єкта) може призвести до виникнення аварійної ситуації, внаслідок якої постраждає передусім людина (суб'єкт).

Нагадаємо, що ще з кінця XVIII століття відбувалося оформлення концепції національної (чи державної) безпеки. Положення цієї концепції сформулював американець Волтер Ліпман. Він вважав, що «нація перебуває у стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси, щоб уникнути війни, і коли вона може захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни» [14, р. 5]. Метою цієї концепції є запобігти можливим загрозам: зовнішнім або внутрішнім, реальним або потенційним, а також локальним, регіональним чи глобальним. Згідно із цієї концепцією передбачається, що для підтримки безпеки необхідні такі положення: дотримання територіальної цілісності та недоторканності держави; невтручання у внутрішні справи держави; попередження та запобігання можливим загрозам життю держави та її громадян тощо.

Утім, революції та масштабні війни XIX–XX століть внесли суттєві корективи щодо осмислення безпеки. У другій половині XIX століття безпеку стали розглядати як сукупність особистої безпеки, безпеки суспільства та держави. Якщо існує загроза безпеці держави, отже, існує загроза безпеці суспільства та, безумовно, особистості. Навіть більше, до безпеки поступово почали вводити не тільки безпеку окремо взятої держави, а й безпеку всього світового співтовариства.

У XIX столітті вперше в історії відбулася мирна конференція (1899, Гаага), у якій брало участь 26 держав й основним її завданням було обмеження озброєння та забезпечення миру. Були прийняті такі конвенції: 1) про мирне залагодження міжнародних зіткнень; 2) про звичай сухопутної війни; 3) про поширення Женевської конвенції 1864 року і на морську війну.

В одній із конвенцій наголошувалося, що «договорювані сторони погоджуються утримуватися від застосування будь-яких снарядів, єдиною метою яких є поширення задушливих та шкідливих газів» [15]. Річ у тому, що протягом усієї історії люди використовували всілякі види зброї для захисту та позбавлення від супротивника. Вдавалися до застосування отруйних речовин та отруєних куль. Але лише в XIX столітті було вперше поставлено питання про заборону використання хімічної зброї.

Реалії сьогодення невтішні. Росія вкотре погрожує світу ядерною зброєю. Утім, важливо наголосити, що згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, погрози ядерною зброєю неядерній державі прирівнюються до її застосування. Тож після погроз Росії законний привід для превентивного удару отримали інші ядерні країни [16]. І рішення, які доведеться ухвалити в разі російського ядерного удару по Україні, не мають прецедентів. У 1945 році, коли США ядерними бомбами зруйнували два японські міста Хіросіму та Нагасакі, вони були єдиною ядерною державою у світі. Зараз ядерну зброю мають дев'ять країн світу, інші невдовзі можуть до них долучитися, і ризики катастрофічного сценарію дуже сильно зростають [17].

У цьому контексті відзначимо, що саме у XX столітті починають з'являтися міжнародні організації з підтримки та зміцнення миру й безпеки: 1919 року – Ліга Націй, 1945-го – Організація Об'єднаних Націй, 1949-го – Організація Північноатлантичного договору (НАТО), 1992-го – Організація Договору про колективної безпеки, 1995-го – Організація з безпеки та співпраці в Європі та інші.

Ще в 1980–1890-х роках минулого століття говорили про загальну безпеку. Сталося це відразу після закінчення холодної війни, коли виникла критика концепції національної безпеки. Річ у тім, що, на відміну від концепції

загальної безпеки, вона розглядає безпеку людини лише як безпеку громадянина, тобто з точки зору політичного аспекту. Концепція ж загальної безпеки має на увазі не тільки політичну, а й економічну, соціальну, етнокультурну безпеку людини. Деякі положення цієї концепції увійшли в державні доктрини та міжнародні акти. Як приклад можна навести Хартію європейської безпеки 1999 року.

Поняття «людська безпека» (англ. human security) активно почали вживати в політичній сфері після 1994 року, коли вийшла у світ Доповідь про людський розвиток Програми розвитку ООН [18]. У Доповіді наголошувалось на необхідності розгляду безпеки не як безпеки окремих держав, а саме загальної, людської безпеки. Крім того, було запропоновано переглянути підходи та способи забезпечення безпеки.

Взагалі основні глобальні виклики, тенденції та динамічні процеси розвитку підводять нашу цивілізацію до загибелі. Йдеться про загрози та небезпеки світового масштабу, які викликані прийнятим у всьому світі способом господарювання. Сучасний світ став дедалі більше наповнюватися новими загрозами і небезпеками загальнопланетарного масштабу, які ведуть до загальносвітових катастроф. Таке збільшення загроз і небезпек під час розгортання глобальних процесів означає, що забезпечення безпеки у всіх її формах та видах виявляється однією з головних загальнолюдських цілей, цінностей та, водночас, проблем XXI століття, пов'язаних із забезпеченням збереження та подальшого розвитку цивілізації. У цьому аспекті дослідження глобальних проблем виявило, що їхнє загострення пов'язане, передусім, з посиленням негативних рис багатьох глобальних процесів, у тому числі глобалізації.

На думку прихильників концепції людської безпеки, безпека має забезпечуватися не за допомогою зброї, а через людський розвиток [19]. При цьому ефективною формою розвитку визнавався сталий розвиток. У Доповіді також було названо основні характеристики безпеки: універсальність, взаємозалежність, профілактичні дії та орієнтованість на людей. Як ключові напрями безпеки розглядалися економічна, продовольча, екологічна та політична безпека, безпека сфери охорони здоров'я, громадська та особиста безпека. Безперечно, це був пролив у розумінні безпеки. А вже після створення ядерної зброї та поширення її серед провідних країн світу питання безпеки безпосередньо залежить від методів, які використовуються для врегулювання тих чи тих конфліктів. Тож поняття безпеки почало розширюватися від захисту території з використанням військової могутності до людського розвитку як основного чинника.

Із цього приводу сьомий Генеральний секретар ООН Кофі Аннан зауважив, що поняття людської безпеки має на увазі не тільки відсутність збройних конфліктів, а й захист прав людини, забезпечення доступу до систем освіти та охорони здоров'я, наявність можливостей для реалізації людського потенціалу та багато інших аспектів. Як він зазначав ще 2000 року, людська безпека охоплює свободу від потреби і страху, а також «свободу майбутніх поколінь успадкувати сприятливе природне середовище» [20].

У 2001 році було створено Комісію з безпеки людини, співголовами якої стали Садако Огата (з 1991-го по 2000 рік верховний комісар ООН у справах біженців) та Амартія Сен (індійський економіст). У 2003 році Комісія представила доповідь «Безпека людини сьогодні», у якій людська безпека розглядається як захист основних аспектів життя людини на основі створення політичних, соціальних, екологічних, економічних, військових та культурних систем для розширення свобод та можливостей для самореалізації кожної людини [21].

У Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року національна безпека ґрунтується на таких основних засадах: стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпечового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [22].

Регіональна безпека передбачає захищеність певної частини світу, що об'єднує на своїй території групу держав. Міжнародна безпека відповідає за мирне існування всіх держав світу, а глобальна безпека – за загальнопланетарну безпеку, регулювання глобальних процесів та збереження людства як унікального біологічного виду та соціального ступеня еволюції.

Отже, безпека може визначитися залежно від її рівня забезпечення: особиста, громадська, національна / державна, регіональна, міжнародна та глобальна. Безпека особистості передбачає захищеність життя людини, її інтересів та цілей, свобод та прав від будь-якого небезпечного явища, дії з боку іншої людини тощо.

Висновки. Сучасні дослідники дедалі частіше приходять до розуміння, що розгляд проблеми забезпечення безпеки суто з погляду силових засобів та структур є неправильним. А вже поява якісно нових глобальних небезпек (терористичної, військової) свідчать про те, що нинішня форма існування та розвитку цивілізації оснований на застарілих принципах і не забезпечує безпеки всьому людству. Таке забезпечення реалізується переважно у формі захисту та концентрує увагу на фрагментах цілого – людства: державах, окремих особистостях, їх групах тощо. Натомість сьогодні як ніколи важливий загальнопланетарний системно-цілісний підхід до бачення глобальної безпеки з акцентом саме на безпеку людини як найвищу соціальну цінність. З урахуванням вищезгаданих тенденцій можна твердити про необхідність суттєво нового розуміння безпеки та її забезпечення. Важливо виробити нові підходи до процесу забезпечення безпеки. І зараз доцільно підходити до цього питання з урахуванням наявних глобальних загроз та розглядати безпеку крізь призму захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чижов Д. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голова ред. ради), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (виконавч. ред.), Т. М. Краснопольська (виконавч. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. Вип. 69. С. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1312>.
2. New threats to human security in the Anthropocene: Demanding greater solidarity. 2022. Special report. *United Nations Development Programme: official website*. 2022. URL: <https://hs.hdr.undp.org/pdf/srhs2022.pdf> (viewed on 22.06.2023).
3. Guterres A. Remarks to the General Assembly on the Secretary-General's priorities for 2020. *United Nations: official website*. 2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-01-22/remarks-general-assembly-priorities-for-2020> (viewed on 22.06.2023).
4. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. 384 с.
5. Корж І. Ф. Безпека: методологічні підходи до поняття. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. Серп. С. 68–72. http://www.jurnalujuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/14.pdf (дата звернення: 22.06.2023).
6. Словник української мови : в 20 т. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 1 : А-Б. С. 1–100.
7. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. 1026 с.

8. Тихий В. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85).
9. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 126–139.
10. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях : словник. Вид. 2, допов. і переробл. Київ : Текст, 2008. 400 с.
11. Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 277–283.
12. Кобко Є. В. Міжнародно-правові засади забезпечення національної безпеки України. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, ч. 2. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_2/9.pdf (дата звернення: 22.06.2023).
13. Тихий В. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-31-46.pdf (дата звернення: 22.06.2023).
14. Lippman W. U.S. Foreign Policy. Boston : Little, Brown and Company, 1943.
15. Laws of War: Declaration on the Use of Projectiles the Object of Which is the Diffusion of Asphyxiating or Deleterious Gases; July 29, 1899. URL: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/dec99-02.asp (viewed on 22.06.2023).
16. Кулеба А. Путін одержимий цією ідеєю: Росія знову почала розмахувати ядерною боєголовкою. *24 канал*. 2023. 26 квіт. URL: https://24tv.ua/rosiya-pogrozhuye-yadernoyu-zbroyeu-zmozhe-vona-yiyi-zastosuvati_n2301778 (дата звернення: 22.06.2023).
17. Шлоссер Е. Росія погрожує ядерною атакою України. Як на це відповість Америка? *TEXTY.ORG.UA*. 2022. 30 верес. URL: <https://texty.org.ua/articles/107855/rosiya-pogrozhuye-yadernoyu-atakoju-ukrayinu-yak-na-ce-vidpovist-ameryka/> (дата звернення: 22.06.2023).
18. Програма розвитку ООН. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.
19. Human Development Report 1994. *United Nations Development Programme: official website*. New York : Oxford University Press, 1994. URL: https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (viewed on 22.06.2023).
20. Secretary-General Salutes International Workshop on Human Security in Mongolia. *United Nations: official website*. 2000. URL: <https://www.un.org/press/en/2000/20000508.sgsn7382.doc.html> (viewed on 22.06.2023).
21. Human Security Now. *Commission on Human Security*. New York, 2003. P. 4. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf> (viewed on 22.06.2023).
22. Стратегія національної безпеки України, затвердж. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> (дата звернення: 22.06.2023).